

TRENCSENYI IMRE

A legenda

(GELLÉRT PÜSPÖK EMLÉKIRATAIBÓL)

Apám megcsinálta szerencsáját a Szentföldön, aztán nyugodtan levonhatta vitorláit, hogy élvezze vagyonát, tekintélyét és dicsőségét a velencei patríciusok körében. Mondották, fogadalmat tett: ha fia születik, azt Isten szolgálátára ajánlja.

Öreg ember vagyok, maholnap bevégezem földi életem; természetes halállal vagy a pogányok kezétől — szinte egyre megy, mert a túlvilágtól nem sok jót remélhetek; lehetek hát őszinte legalább magamhoz. Följegyzéseimet nem az embereknek szánom, csupán saját lelki békémért való számvetésül.

Már gyermekfejjel lázadtam sorsom ellen, tudván, hogy apám saját nyugalmáért adott a szerzetesi életnek, melybe azért sem szokhattam békességgel, mert a szülői háznál megismertem a fényűzést, és láttam olykor atyámat az utca leányaival vigadozni. A kolostorból többször próbáltam szökni, de eleinte mindig visszavittek; majd később, mikor fél évig sikerült bujkálnom kikötők körül, városfalak alatt, rádöbrentem: nem születtem csavargó koldusnak. Önként visszaalázkodtam atyáimhoz, és összeszorított foggal nyeltem, tanultam, míg csak tudós magiszterségig nem vittem. Ekkor úgy döntöttem, elindulok a Szentföldre, minden dicsőség forrásához. Most már apám sem mondhatott ellent a botrány kockázata nélkül: kiadta jussomat, hogy illőképp indulhasak útnak kísérőimmel.

De szerencsém sosem vetekedett belső erényeimmel! Alighogy útnak indultunk, gályám viharba került és súlyos sérülést szenvedett a sziklás dalmáciai partokon. István magyar király fegyveresei akadtak ránk, és egy monostorhoz cipeltek. Itt — szerencsémre vagy szerencsétlenségemre — épp egy Pannóniából való apát tartózkodott, ő felfigyelt lázasan villogó tekintetemre, és beszélgetésbe ereszkedett velem. Álmélkodásomban, hogy ama barbárnak tudott országban is élnek kiművelt szellemek — s mivel gályámra sem számíthattam —, őszintén feltártam szándékaim az apát úrnak, aki rábeszélte, kísérjem őt Magyarországra. Nem lévén más választásom, elszántam magam a hosszú, szárazföldi kitérőre.

Útközben Rasina apát megismerttetett az országbéli állapotokkal, és megcsillantotta a lehetőséget, hogy nagyobb dicsőségre jutok Isten előtt, ha pogány magyarokat térítek az Istennek tetsző hitre, mintha a Szentföldön körülmetélteket pusztítva, német, angol és francia koronás kalandoroknak segíték területeket és zsákmányt szerezni. Érvelése előtt fejet kellett hajtanom, bár retorikájában kissé túlzó szerepet kapott az Isten és az egy igaz hit, mely számomra, ki Velencében több igaz hit ékesszólásait is hallhattam, kevesebbet mondott, mint e harcos apát úrnak, kinek életét az ősi, ázsiai vadságot őrző pogányság, valamint a Balkánon újabb időkben támadt, lázongó eretnecség elleni prédikálás töltötte be. Ez a harc engem, őszintén szólva, nem csábított. A hatalom harca alattvalói ellen micsoda dicsőséget hozhat? Ha mégoly zsenge

is az a hatalom, s könnyebb az ő oldalán mártíromságra jutni. De hát ki áhítozik erre?... Másrészt, a szerzemény is csupán az uralkodó tetszése szerint kiszabott kegyes ajándék lehet, melytől büszke, itáliai patríciuslelkem csak pironkodni tud. Én korlátlan lehetőségeket kerestem, jogos szerzeményt, melyet saját vitézségem szerint szakíthatok el az ellenségtől, akit némiképp gyűlölni is tudok, mert valóban a Szent Sirt akarja Krisztus követőitől elragadni. Rasina apát megértette fenntartásaimat, és megígérte: hajlamaimhoz illően szolgálhatom a keresztet magyar földön. Nem makacskodó parasztokat kell majd karddal keresztvíz alá hajtanom, hanem tanult szóval, a gazdag és dolgos Itáliából jött ember hitelével kell a hétről hétre való, szorgalmas munka boldogító voltát hirdetnem. Gyermeteg lelke láttatott engem — száz gályával kalmárkodó atyám után — afféle igyekvő hajósna, vagy valóban azzá lettem volna szívem szerint, ha kegyes ősem beavat gondjaiba, és juttat valamit a vagyonból, ki tudja ma már megítélni? Ahogy a szél fúj, úgy változik az ember... De hisz épp erről kell beszélnem! Kiszaladt tollamból ez a mondat, de magam sem tudom, igaz-e...

Több mint hatvan esztendő óta éltem, ékesen szóló papok nemzedékei kerültek ki kezem alól; meg a boldogtalan Imre herceg... Igen! Ha mégis hiszek a túlvilágban és az utolsó ítéletben, csak azért, mert ha létezik Gondviselés, nem én vagyok oka sorsának, sem pedig a legtisztább szándékú István király, ki túlélte fiát, és akit nem élt túl élete műve, mert maga szakította magvát... Rasina apát sincs már az élők sorában, lázai elemésztették. Mostanában egyre többet gondolok rá is, és nagyokat sóhajtozom: talán ha még sok ilyen megszállottat hordozna ez a föld!... Fehérváron bemutatott az uralkodónak, majd rövid pihenő után visszatért Dalmáciába, hol feltehetőleg a tengerparton imádkozott, hogy még számos hozzám hasonló mártírnak valót vessen partra a nyugati szél.

István királyt — útban országa felé — holmi szkíta lovasnak képzeltem, akinek zabolátlansága ki-kicsap kín-keservvel viselt németes ruházata alól. Ehelyett okosan barázdált arcú, magas homlokú, figyelmes várúr fogadott. Miután néhány udvari emberének társaságában folytatott beszélgetés során meggyőződött hitben, jogban, valamint világtörténetben való jártasságomról, szállást adott palotájában, és naponta vendégül látott étkezéseinél. Néhány hét után legszemélyesebb gondjaiba is beavatott. Őseinek barbár szilajságát néhány, nyugatabbra elszorított katonai kudarc után már elődje kezdte nyesegetni, és a városfalak védelme mögé húzódó népek szomszédságában saját alattvalóit is igyekezett békés megélhetésre szorítani. Hogy a békességet külső szövetség is védje, István a német császári családból vett feleséget. Miközben a német szokásokkal ismerkedett, bepillantást nyert a Henriek és Ottók világába, s ez aggodalommal töltötte el. Saját fiait is Ottónak, illetve Henriknek kereszteltette, ám a német uralkodócsaládban hasonló nevű fiúk közt három nemzedéken át folytak a testvéri trónviszályok, mert két fiúsarj közül egy országban mindenkor csak egy uralkodhat. Ezért hát István úgy határozott, hogy csak elsőszülöttjét neveletti az udvarban, a fiatalabbat elfordítja a világi élet örömeitől. Mindeddig vonakodott a gyermeket kolostorba küldeni, hol lemondások és alázkodások alakítják majd jellemét, de a herceg egyre gyorsabban növekedett, és már többször nyúzta dajkáját fegyverért, hogy ő is részt vehessen nagyobbacska bátyjával a vadászatokon.

Elszorult a torkom, már-már azt vártam, mikor hallom, hogy kasztráltatni is kívánja fiát ez a barbár, de ekkor megragadta a karom, és oly komoly gonddal kérdezte: tudok-e módot a gyermeket hercegi méltóságban, de világi hiúságoktól megtisztítva felnevelni, hogy abban a pillanatban a királlyal kellett éreznem. Meg saját keserűségem is feltört sóhajtasomban: a világi hiúságokról az ember könnyen lemond, ha körülményei úgy alakulnak; fő, hogy belső békénket megőrizzük. Erre a király felcsillanó szemmel kérdezte: vállalnám-e a herceg nevelését. Azt gondoltam, jobb az udvar körül maradni, mint

valahol a pannon pusztákon elkallódni; s megkérdeztem: feladatomban teljesítése után elenged-e utamra. Azt felelte: bármit kérhetek. Így lettem nevelő. Egy hercegé, ki a keresztségben a Henrik nevet kapta, de akit atyja is szívesebben szólított Emericusnak, azaz Imrének.

Legelőször is dajkájától kellett elválasztanom, hogy asszonyi test szépségét ne lássa, asszonyi kéz simítása ne kényeztesse. Majd gyermeki játékait kellett tőle elszedegennem, hogy a birtoklás örömét elfeledje, és bábuinál hatalmasabbnak magát ne érezhesse. Ezt követően pajkos szökdecseleiről szoktattam le, hogy testi ügyességét elveszítse, és ne is próbálja többé magát testvéreivel összemérni. A gyermek bámulatos tanulékonyaságról tett bizonyosságot. Nem sok idő elteltével atyja — tanácsomra — aranyos markolatú kis karddal ajándékozta meg, s ezt önszántából azonnal tovább ajándékozta bátyjának, mondván, hogy az erősek dolga a gyengék védelmezése. A király megdicsérte fiát, de homlokára sötétség szállt. Ezután, amikor csak tehettem, az erdőket jártam a herceggel, hogy legalább a természet szépségét megismerje, az évszakok változásában örömet leljen, és az állatokkal barátkozzon. Itt meg azt volt nehéz elmagyaráznom, miért nem kell a farkast és a vaddisznót simogatni. Kezem alatt a gyermek lassan elmélkedő, remete lelkű, hallgatag ifjúvá serdült; de közben magam is megváltoztam. Én is egyre kevesebbet beszéltem, annál többet töprengtem a világ és a vallás dolgairól, és kerültem az embereket.

Mikor a fiú betöltötte tizenhatodik életévét, meggyőztam a királyt, hogy a nevelés befejeződött. De nem kíváncsoltam többé a Szentföldre dicsőséget szerezni, mindössze arra vágytam, hogy elrejtőzhessen az erdőben, egyszerű remetekunyhóban, egyedül; és levezekeljem bűnömet, amit e gyermek ellen elkövettem, ki ha nem a palotában lát napvilágot, vitéz katona, igazságos ispán, ékes beszédű püspök vagy akár szerencsés hajókapitány is lehetett volna. Istvánt kötötte királyi szava, és bár fájlalta, hogy le kell mondania szolgálataimról, beleegyezett, hogy néhány hét múlva elhagyjam az udvart, de ekkor váratlan gyász szakadt az országra. Útonállók kezétől elesett Ottó herceg. Legközelebbi rokonát, Vászolyt, István már korábban süketté s vakká tette, így Ottó halálával az uralkodócsalád egyetlen olyan tagja távozott el, kiben a király uralkodói képességeket segített kibontakozáshoz. Beláttam, hogy egyelőre nem távozhatom.

Az első döbbenet napjaiban többször szólítottak a királyhoz, mivel szavaim némiképp nyugtatták; majd megkért, tartózkodjam állandóan közvetlen közelében. A temetés után megkeményítette szívét, és figyelmét ismét az ország dolgaira fordította. Legelőször, hogy eloszlassa belső, valamint külső ellenfeleinek reménykedéseit, dekrétumba foglalta, hogy trónjának egyetlen jogos örököse Imre herceg. Magához hívatta fiát, hogy lélekben jókor felkészítse az uralkodás gondjaira. Imre leszegett fejjel hallgatta végig atyját, és csak hosszas szölgatás után válaszolt:

— Felséged kívánságára példaszzerű alattvaló lettem. Engedje felséged, hogy most már megmaradjak annak.

A király sötét pillantást vetett felém: — Barát, ezt a nyakasságot nem kellett volna beléoltogatnod...

— Atyám, ez nem nyakasság — nézett fel szelíden a herceg. — Legalázatosabb szolgád kívánok lenni, és úgy hiszem, Istennek az a szándéka velem, hogy egész néped engem kövessen az engedelmisségben.

— Rendben van — sóhajtott a király. — Ez a makacs alázat már-már királyi... — aztán kegyesen elbocsátotta fiát, és hozzám fordult: — Nem vagy hibás. Királyi volt a tő. Annál könnyebb lesz a dolgod...

Maradtam hát továbbra is az udvarnál, hogy Imréről uralkodót neveljek. Örültem is talán az új feladatnak, mert reméltem, valamit jóvátehetek. Lóra ültünk a herceggel, és ezentúl így jártuk az erdőt. Kíséretet vettünk magunk mellé, hogy hatalmat érezzen, és egyre távolabbi tájakra merészkedtünk. Meg-

látogattunk szüretelő parasztokat, hogy hajladozó csipejű lányokban gyönyörködjön, megkóstoltunk borokat, hogy megismerje a mámort, és zavartság nélkül hallgathasson sikamlósabb beszédeket. Mulatozó vitézek közé vegyültünk, és a herceg nemsokára hajlandó volt kardot kötni, mert megértette, hogy a fegyvertelen ember felbátorítja a hatalmaskodókat.

István király alig várta, hogy fia aszkéta teste némiképp hozzátörődjön a nyereghez, felkerekedett az udvarral, hogy az új trónörökös körülhordozza az országbán. Az ispánoknál és lovagoknál nem is volt semmi baj. Imre herceg feszesen, zárkózott arccal ült atyja mellett, s ezt mindenki illő uralkodói gőgnek látta. Ha szólt, szeliden, szerényen beszélt, ettől mindenki megkönynyebbült: „Lám, a leendő király mégsem túlzottan gőgös...” Ám, ami a panonhalmi apátságban történt, az Istvánt nem tölthette el túlzott vidámsággal. A herceg a feszület előtt földre vetette magát, és hosszan zokogott, körmei leszakadoztak, úgy kaparta a köpadlót, és csak nagy sokára sikerült talpra állítanunk. Órákkal később tudta csak rávenni atyja, hogy fogadja az elébe járuló barátok üdvözlését. Imre mindegyiküket arcon csókolta. Az elől haladó apátot egyszer és sietősen; majd mindenkit annyiszor, ahányadiknak a sorban következett. A legutolsót, kinek keze vörös volt a kövezet gyakori felmosásától, hosszan ölelte, és fejét vállára hajtotta. Ezalatt az apát arca is vörösre változott, és remegő hangon kérdésre bátorodott: — Mi okból kegyeskedett a herceg e megkülönböztetést tenni?

A herceg így felelt: — Vannak, akik a sorban elsők, mások pedig Isten szolgálatában.

Az elől állók a királyra lestek, de István összeszorította ajkát, és arca nem árult el semmit. Másnap visszatértünk Fehérvárra. Mielőtt a király lakosztályába bocsátotta volna a herceget, így szólt hozzá: — Fiam, nem élek örökké.

Imre ettől fogva még kevesebbet beszélt, de szemmel láthatólag jobban ügyelt, hogy atyja várákozásainak megfeleljen. Mikor megtudta, hogy rövidesen házasságot köt Cresimir horvát király lányával, helybenhagyólag bólintott. Talán csak én láttam a szemében megvillanó rémületet. Kértem a királyt, hozasson Velencéből lányokat, kik jól értenek hangszerekhez, tánchoz, és az asszonyi tudomány egyéb ágazataiban is járatosak. István csak mosolygott, jelezvén, hogy a lányok már útban vannak. A herceg szívesen elhallgatta lantjátékukat, és úgy láttam, táncukban is gyönyörködik. Mikor elérkezettnek találtam az időt, megkérdeztem, nem kíván-e valamelyikükkel kettesben maradni. Imre mosolygott, és intett: nem szükséges.

A házassági szertartás rendben lezajlott. Az ifjú pár látványa gyönyörűséggel töltötte el a jelenlevőket. Imre csaknem teljesen levetkőzte korábbi esetlenségét, a menyasszony sötéten fénylő szeme, telt arca délies derűt sugárzott; egészséges nedvektől feszülő testéből szinte kicsapott a készenlét, hogy magába fogadja egy nagyra hivatott dinasztia magvait. Imre az oltár előtt kétszer arcon csókolta, amit ő boldogan viszonzott; és meghitt mosollyal arcukon hagyták el a templomot, hogy a nép ujjongó éljenzésétől kísérve vonuljanak át a palotába. Ám a következő napokban a hercegasszony egyre sápadtabban jelent meg az étkezéseken, étvágya alig volt, s telt arca igen megfogyatkozott. Nem állhattam, hogy egyszer, mivel nyelvét magam is jól értem, meg ne kérdezzem: talán nem tesz jót az éghajlat egészségének? — Az éghajlat?!... — szólt vissza keserűen. Mihelyt tettem, elfogtam a herceget, aki így felelt: — Igyekszem mindent megtenni, amit atyám és az ország érdeke kíván, de tudod, Gellért atyám, mit fogadtam!...

— Édes herceg! — kaptam homlokomhoz —, mit ér a házasságod, ha utódot nem állítasz magad után?!

— De mit ér a fogadalmam — vágott vissza —, ha ilyen könnyen megszegem?!

— Hercegem! — feleltem —, mit ér a lemondás, ha nem is tudod, mit vesztettél?!

Most kissé elbizonytalanodott, én meg így folytattam: — Utódot kell nemezned. Ez kötelességed egyfelől. Ha ennek elvégzése szenvedés lesz, bűnöd magában hordja büntetését. Ha pedig örömdre szolgál, akkor lesz valódi az áldozat!...

— Hamis beszéddel vitába szállni nem tanítottál meg — sóhajtott.

Ekkor Krisztus szavához folyamodtam: — Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami Istené...

— Hasítsátok ketté az érmét — felelte —, hogy két egész maradjon!

Megfogott a visszafordított példabeszéddel. Jobbat nem tehettem, lábához borultam: — Herceg, fölibém kerekedtél; én többé nem taníthatlak, könyörgöm, eressz utamra!...

Ijedten lehajolt értem, talpra segített, és ő kezdett könyörögni: ne hagyjam magára, ellenvetés nélkül fogja követni minden tanácsomat. Megadtam hát neki a szükséges felvilágosításokat... Úgy éreztem, most igazi, hálás hívet szereztem: Cresimira hercegnő mindenben segít majd, hogy végre elindulhassak eredeti célom felé...

De a szerencsével mindig hadilábon álltam. Már-már azt kellett gondolnom, én hozom a szerencsétlenséget az országra is. Konrád, az új német császár alkalmasnak ítélte a pillanatot, hogy Pannóniára tenyereljen, és hadaival átlépte a határt. Imre herceg épp hogy elvonult új reményre ébredt hitvesével, s kevés időt tölthettek kettesben, mikor a harsonás hírnökök a palota elé értek, és a nyomukban tolongó, hangoskodó néppel egyetemben felbolydították az éjszaka csendjét. Szegény hercegem eltaszította magától boldogtalan társát, s köntöse zsinórjával ostorozva testét, rohant végig a folyosókon a kápolnáig, közben folyvást ezt kiáltozta: — Azért büntet mindannyiunkat az Isten, mert alkuba szálltam vele!

Pillanatok alatt az egész udvar a kápolnában tolongott. A király felrántotta az oltár lépcsőjén vergődő herceget, és arcába kiáltott: — Erre most nincs idő! Állj lábra! Közeledik az ellenség!

— Legyen meg Isten akarata! — zokogta Imre, és nem volt erő a lábainban. Atyja megrázta vállainál: — Hát akkor nézz szembe Istennel; eridj a német elé!

— Félek!... — nyöszörögte a herceg.

— Annál inkább! — kiáltott a király, és hagyta fiát visszazuhanni a lépcsőre, majd a körülállókra nézett: — Fegyverkezzünk! Istennek ezt a szent kiválasztottját veszedelembé nem engedhetjük. Ő majd itt imádkozik értünk...

Ekkor megszólaltam: — Felség, én is harcolni akarok. Védelmezni az ártatlanokat, akik nem pusztulhatnak a herceg bűne miatt...

Imre lassan felemelkedett, félelmetes nyugalom szállt rá, s lehajtott fővel, mellére szorított ököllel atyja felé fordult: — Mondjátok, mit kell tennem!

István az elősereg vezérletét bízta rá. Környezetébe tapasztalt és megbízható lovagokat rendelt. Magam is a herceggel tartottam.

Hegyről ereszkedvén pillantottuk meg, folyóparti síkságon, a német hadi népet. Azonnal szembetűnt, hogy Konrád császár alábecsülte a magyar király erejét. Vitézeink nyomban rohamra indultak volna, de Imre megállította őket: — Nem öldökölni jöttünk, hanem hogy feltartóztassuk a támadókat. Konrádnak is kedves katonáinak élete. Meglátja erőnket, és visszafordul!

Vitézeink belenyugodtak a pihenőbe, hisz törődöttek voltak az úttól; a napszálla is közeledett, sötétben ki-ki saját társának eshet tévedésből. Letáboroztunk hát, hogy kivárjuk, mit hoz a reggel. A herceg sátrába vonult, és míg el nem nyomta az álmot, imádkozott. Hajnalban ő rázott fel, és ujjongva mutatott a túlparti síkság felé, ahonnan az ellenség az éj leple alatt valóban eltávozott. Rögtön ébresztőt fúvatott — ám rövidesen kiderült: csak az idegen

lovagok maradtak táborunkban, könnyű lovasságunk nem volt jelen. Dél felé kezdtek a szilaj magyarok visszazárlingózni. Egyesek némi hadizsákmányt cipeltek, mások csak összeszabdalt tagjaikat vonszolták. Késő délutánra a vi-tézkedőknek mintegy fele érkezett meg, az utoljára jövők szomorúan legyintettek: a többit ne is várjuk, odavesztek.

Átkeltünk a folyón, összeszedtük halottainkat, majd ki-ki otthona felé vette útját. Kérték a lovagok Imrét, tartson rendet, de ő csak a halottakkal törődött. Menetünk Veszprém előtt ütközött a királyi seregbe. István már értesült a történekről. Katonái körülfogták a zilált hadakat, lefegyverezték, majd a völgybe terelték az embereket. Aztán magához intette Imrét, és a foglyokra mutatott: — Herceg, a te seregedből valók, ítélkezz felettük!

— Nem tudok ítélkezni, atyám — felelte a herceg lesütött szemmel.

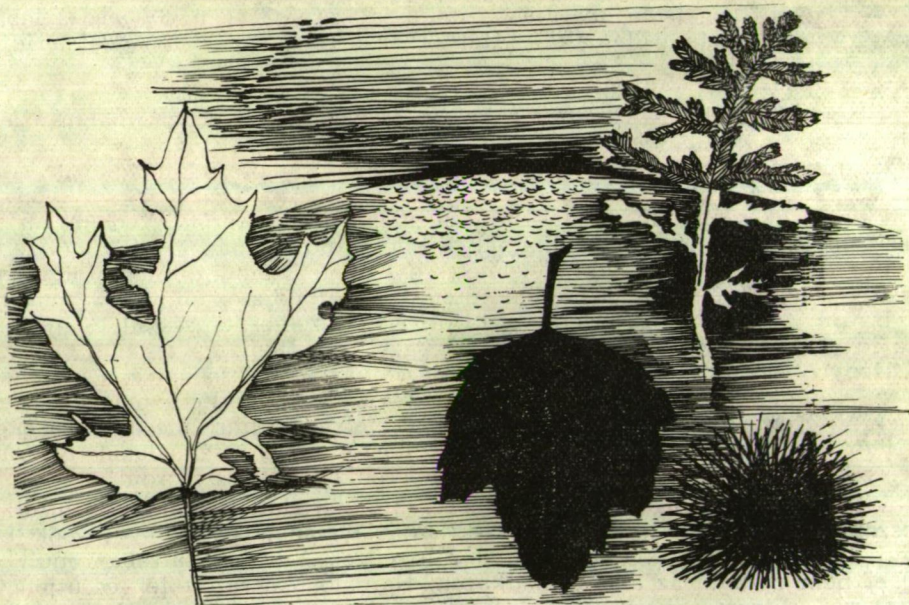
István arca elkomorult: — Majd megtanulsz. A három legfőbb parancs-szegőnek fejét véteted...

Imre leoldotta kardját, és a király lába elé helyezte: — Én csak irgal-mazni tanultam, atyám.

A király felemelte öklét, száját dühös szóhoz formálta, de nem jött ki hang a torkán. Melléhez kapott, fel akarta tépni ruházatát, ám mielőtt ez sikerült volna neki, elvágódott a füves térségen. Szívének hosszas dörzsölése után állhatott csak talpra.

Útban Fehérvár felé, Imre mellém lovagolt, megragadta karom, és így szólt: — Gellért, ezután mindent megteszek, hogy atyámnak örömmel szolgál-jak! Segíts, ha még segíthetsz!...

Valóban, ettől fogva szemlátomást igyekezett. Nehéz kardot hozatott, azzal gyakorolta a kemény suhintásokat. Majd erős íjat készíttetett, célozni tanult, és gyakran járt az erdőre, hogy ott mindenféle vadat elejtsen. Ennek atyja is örült, magam is, de attól mindketten intettük, hogy azt a vadkant egyetlen vadász-késsel próbálja elejteni... Emlékszem, sokáig kiáltoztunk utána, mikor a bokrok közé vetette magát, s mire beértük, már késő volt...

HÉZSŐ FERENC RAJZA